

De Sint-Jacobsroute, programmatoelichting bij Joby Talbot's Path of Miracles

Marian Geurtsen, september 2015

Inleiding

U bent vandaag naar een bijzonder concert gekomen. Bijzonder vanwege de muziek, die heel erg mooi is, en bijzonder vanwege de inspiratiebron. Deze muziek is geschreven bij de pelgrimsweg naar Santiago de Compostela, voor ingewijden: de camino. De pelgrimsroute naar Santiago is nog nooit zo populair geweest als in deze tijd. In 2010 waren er 250.000 pelgrims (meest wandelaars en fietsers) die de weg voltooiden. Op een drukke dag vertrekken er 150 tegelijk uit Pied St Jean op de Pyreneeën.

De oudste vermelding van Santiago de Compostela als pelgrimsplaats stamt uit de 9^e eeuw. In de 10^e eeuw kwamen de eerste pelgrims van buiten Spanje over de Pyreneeën, en zo ontstond de Franse route, ofwel de Camino Frances. De naam Santiago verwijst naar Sint Jacobus: Sant Iago in het Galicisch. Sint Jacobus is een van de twaalf apostelen, de leerlingen van Jezus zelf. Hij is vermoedelijk gestorven rond 44 na Christus in Jeruzalem.

Of Talbot zelf de route gelopen heeft – niet vermeld. De compositie is geschreven in opdracht van Tenebrae o.l.v. Nigel Short. Het libretto is van Robert Dickinson. Joby Talbot – zijn librettist Robert Dickinson – heeft voor zijn muziek gebruik gemaakt van de middeleeuwse legenden rondom Sint Jacobus, gecombineerd met de ervaringen van hedendaagse pelgrims. Veel van die legenden en verhalen zijn beschreven in een manuscript dat beschouwd kan worden als de allereerste reisgids van de Europa: de Codex van Calixtus of Codex Callixtinus.

Het manuscript stamt uit de 12^e eeuw en ligt nu in Santiago. Het bevat pelgrimliederen, legenden, liturgische muziek voor het feest van Sint Jacobus. Het is ook een belangrijke bron voor zeer vroege polyfonie: 2-stemmige muziek! Luister naar dit voorbeeld door het vrouwenensemble van Psallentes <https://www.youtube.com/watch?v=K1u82MR5oos> (2')

De vier delen van Path of Miracles dragen de namen van vier steden die als staties het begin, midden en einde van de route aanduiden. Iedere plaatsnaam staat voor een deel van de route en typeert de ervaring van het onderweg zijn.

I Roncesvalles

De muziek opent op een tekst uit een middeleeuwse hymne uit de codex van Calixtus:

Herr Santiagu
Grot Sanctiagu
E ultreya e-suseya
Deius aia nos.

(“Heer Sint Jacob, grote Sint Jacob, altijd voorwaarts, altijd door. God, help ons.”) Dit is een citaat uit een hymne uit de vesper voor Sint Jacobus: *dum pater familias*. Wonderlijk is dat onmiddellijk te herkennen is dat dit refrein een internationale tekst is: er spreekt iets Duits uit, maar evengoed Galicisch of Spaans. Het is in zekere zin onvertaalbaar. Bijzonder, omdat het als refrein voorkomt in een verder Latijnse hymne. Daarom moet het haast wel een van de oudst overgeleverde pelgrimliederen zijn die onderweg is ontstaan in de uitwisseling tussen pelgrims van verschillende landen en achtergronden. Het is een belangrijk refrein; het komt terug op het einde van deel 1 en nogmaals in deel 4.

Een fragment van de hymne is te vinden op <https://www.youtube.com/watch?v=IhY9JX-R310> vanaf (1:10" – 2:14"). Uitvoering door Ensemble Organum olv Marcel Peres. Het is het couplet waarin het e ultrey e suseya voorkomt.

Het eerste deel vertelt verder hoe Santiago in Noord-West Spanje een pelgrimsplaats kon worden voor Sint Jacobus, een apostel die gestorven is in Jeruzalem. Het begint met de tekst uit de Bijbel: Handelingen 12, 1-2, waarin koning Herodes besloot dat Jacobus ter dood gebracht moest worden door het zwaard. Talbot laat dit fragment zingen in het oorspronkelijke Grieks van het Nieuwe Testament en daarna in de belangrijkste talen van de pelgrims die in Santiago komen.

Volgens de evangeliën en de Handelingen van de Apostelen zond Jezus de apostelen uit over de hele wereld om het evangelie te verkondigen. Handelingen vertelt dat Jacobus als eerste van de apostelen de marteldood stierf op bevel van Herodes. Het gebeurde in Jeruzalem, slechts tien jaar na de dood van Jezus.

Latere verhalen en legenden hebben ingevuld waar de apostelen naar toe zijn gegaan om te verkondigen. Een Spaans Breviarium uit de 6^e eeuw vertelt voor het eerst dat in Spanje apostel Jacobus geprekeerd zou hebben. In de 8^e eeuw wordt dat algemeen aangenomen. Een eeuw later wordt volgens een legende het graf van Jacobus gevonden door monnik Pelayo.

Maar hoe werden deze verschillen met elkaar gerijmd? Daar is een nieuwe legende voor nodig. Jacobus zou eerst geprekeerd hebben in Spanje (zonder succes overigens), daarna teruggegaan naar Jeruzalem, waar hij onthoofd is door Herodes. Vervolgens zouden leerlingen van Jacobus zijn lichaam mee teruggenomen hebben naar Spanje. Ze zaten in een bootje zonder zeil of roeispanen, met andere woorden: ze voeren niet op hun eigen wil, maar op Gods wil. En u raadt het al: ze kwamen terecht aan de Spaanse westkust, in de

buurt van waar nu Finisterre ligt. Als het bootje aanspoelt, nemen de leerlingen het lichaam van Jacobus eruit en leggen het op een steen. Die steen smelt en vormt een sarcofaag rondom het lichaam van Jacobus. Daarin wordt hij begraven, op een veld op een heuvel, een veld dat door een ster wordt aangewezen: zo ontstaat de naam Campus Stellae, ofwel Compostela. Het veld waar de kluizenaar Pelayo hem acht eeuwen later vindt. Pelayo bracht dat nieuws naar de bisschop Theodemir, die het graf liet onderzoeken en vaststelde dat dit inderdaad het graf moest zijn van de apostel Jacobus.

Alfons II, koning van Asturië, was de eerste die vermoedelijk tussen 830 en 845 een pelgrimage naar het graf ondernam en er een kerk liet bouwen. Zo ontstond in de 9^e eeuw de eerste pelgrimsroute. Dat bracht een stroom op gang van pelgrims. Zo'n belangrijke pelgrimsplaats was overigens ook politiek gunstig voor koning Alfonso, die in strijd was met de Moren, de moslims die in het verdeelde Spanje een flink aandeel aan koninkrijken hadden. Tot zeker in de 16^e eeuw bleef Santiago de

belangrijkste bedevaartsplaats in Europa, naast Rome en Jeruzalem. Een reis naar Santiago was een onderneming. Als je geld had, ging je per schip en was je er in een paar weken. Maar voor de gewone mensen, die gingen lopen, kon het maanden duren voordat een pelgrim de reis volbracht en sommigen keerden nooit meer terug naar huis. Een pelgrim kon onderweg ziek worden en sterven, of overvallen worden door rovers en vermoord worden. Hij kon opgelicht worden door herbergiers, vrouw en kind verliezen, of bestolen worden en platzak verder moeten reizen. Al deze ervaringen komen terug in de legenden van Santiago. De meeste van deze legenden zijn ontstaan vanaf de 8^e eeuw. Hoe moeten we deze wonderlijke verhalen verstaan? Daarvoor moeten we ons verplaatsen in de belevingswereld van de middeleeuwen: niets gebeurt zonder toestemming van God. Er was in het gewone leven al zoveel dat men niet begreep en wel moest toeschrijven aan goddelijk ingrijpen. Dan ligt het niet zo ver weg om God ook wonderen te laten doen met apostelen.

Deel II Burgos

In deel twee gaat het om het lopen van de camino, de pelgrimsroute. In de mannenstemmen is het ritme van het lopen te horen. De vrouwenstemmen vertellen de verhalen over het onderweg zijn.

In het portaal (Puerta Alta) van de kathedraal van Burgos staan de apostelen allemaal afgebeeld, ieder met zijn eigen 'voorwerp', meestal het martelwerktuig waarmee de apostel gestorven is. Daarboven een afbeelding van Christus in de hemel die tijdens het Laatste Oordeel de goede van de kwade mensen onderscheidt. Met deze beeldhouwkunst werden de middeleeuwse kerkbezoekers herinnerd aan het doel van hun leven op aarde: *'We know that the world is a lesson. As the carved apostles in the Puerta Alta dividing the damned and the saved are a lesson.'*

(afbeelding kathedraal van Burgos – Puerta Alta)

De ervaringen van hedendaagse reizigers en de legenden over pelgrims uit het verleden lopen in de tekst van deel II door elkaar heen. De legenden vertellen hoe Jacobus de pelgrims in het verleden heeft geholpen door wonderen te doen. Heden en verleden, wonderverhalen en ervaringen lopen naadloos in elkaar over. Wij worden zelf de middeleeuwse pelgrim die zijn zonden op perkament heeft geschreven om ze bij Sint Jacobus op het altaar te leggen, met de smeekbede of ze alsjeblieft uitgewist mogen worden.

Uit de legenden uit de Codex Callixtinus (in volgorde waarin ze voorkomen in de muziek):

1) Een Fransman maakt met zijn vrouw en zijn kinderen de tocht naar Santiago, deels om te ontsnappen aan de pest die in Frankrijk heerst. In Pamplona sterft zijn vrouw aan de ziekte, en de herbergier pikt al zijn geld in plus de ezel waarop hij zijn kinderen laat reizen. De man zet met zijn kinderen de tocht voort. Onderweg krijgt hij van een man uit medelijden een nieuwe ezel mee. In Santiago ziet de Fransman in een visioen Sint Jacobus, die hem vertelt dat hij degene is geweest die hem de ezel heeft uitgeleend. Ook door tussenkomst van Sint Jacobus krijgt hij op de terugweg in Pamplona alles terug van de herbergier, die voor straf doodvalt van de vliering van de herberg.

(afbeelding: houtsnede, handschrift uit Neurenberg, 1460)

2) Een Duitse pelgrim is samen met zijn zoon onderweg naar Santiago. In Toulouse overnachten ze in de herberg. De herbergier verstopt een zilveren drinkbeker in zijn bagage.

Bij hun vertrek de volgende ochtend beschuldigt de dochter van de herbergier de zoon van diefstal. Hij wordt opgehangen, en de vader vertrekt intens verdrietig naar Santiago. Zesendertig (zesentwintig in andere versies) dagen later komt hij op de terugweg bij Toulouse. Tot zijn verbazing spreekt zijn zoon hem toe: 'ik ben niet dood, Sint Jacobus heeft me al die weken beschermd.' De herbergier en zijn dochter worden tot de galg veroordeeld en de pelgrims krijgen hun bezittingen weer terug.

3) Een duivel verschijnt in de gedaante van Sint Jacobus aan een pelgrim uit Lyon. De duivel houdt hem voor hoe zwaar zijn zonden zijn en dat de pelgrimage naar Santiago hem niet gaat helpen. Daarop maakt de pelgrim zichzelf van kant. Sint Jacobus komt de dode tegen in het hiernamaals en zorgt er samen met de Maagd Maria voor dat de man weer tot leven komt. Alleen wat littekens houdt hij eraan over.

4) Een man heeft een zo zware zonde begaan dat de bisschop bij wie hij biechtte, hem opdraagt om naar het graf van Sint Jacob te gaan. Zijn zonden draagt hij op een stuk perkament geschreven bij zich. Eenmaal in Santiago legt hij het perkament op het altaar en smeekt Sint Jacobus om hem van zijn zonden te verlossen. Als hij het perkament open rolt, is het perkament wit als sneeuw en zijn alle zonden verdwenen. En de man verkondigt aan iedereen dat Sint Jacobus en God hem vergeven hebben. (Dit is de oerlegende waarop de pelgrimage naar Santiago gebaseerd is).

Genoemde heiligen:

San Julian de Cuenca: bisschop van Cuenca, geboren in Burgos, 12^e eeuw. Deed goed voor de joden, moslims en christenen zonder onderscheid. Stierf in 1208.

Santa Casilda: Geboren als dochter van een moslim in Toledo (11^e eeuw) deed zij goed voor christelijke gevangenen. Vaak bracht zij brood naar de gevangenen. Toen de moslim-bewakers haar wilden controleren, viel haar schort open met rozen in plaats van brood (een verhaalmotief dat vaker voorkomt bij vrouwelijke heiligen). Zij werd zelf christen en wordt vereerd in Burgos.

Santo Amaro (de pelgrim): een legendarische heilige, abt die als zeiler over de Atlantische oceaan gekomen zou zijn. Hij wordt in Burgos vereerd.

San Millan (Sint Emilianus): een herder die na een mystieke ervaring besloot kluizenaar te worden in de bergen, 6e eeuw. Rondom hem ontstond een klooster, dat naar hem het klooster van San Millan de la Cogolla wordt genoemd en langs de camino de Santiago ligt.

III Leon

De route van Burgos naar Léon gaat over de Meseta, de hoogvlakte die bekend staat om de brandende zon en het gebrek aan schuilmogelijkheden. In de muziek hoor je die zon ook: heel hoog in de stemmen van de sopranen.

*Li soleus qui en moi luist est mes deduis,
Et Dieus est mon conduis.*

(De zon die schijnt in mij is mijn vreugde, en God is mijn gids. – Anoniem, 13^e eeuws)

De bron van deze tekst is onbekend: “Een middeleeuws Frans refrein”, zegt Voets. Mogelijke verwijzing naar psalm 23: *Dieu me conduit en me garde?*

(Afbeelding: De Meseta)

En ook dan zijn er nog ‘*Rumours of grace on the road, of wonders: The miracles of Villasilga, the Virgin in the apple tree. The Apostle on horseback – a journey of days in one night.*’ Onderweg passeren we nog de tempel van de blanke Maagd van Villalcázar de Sirga, verbonden met Marialegendes die verhaald worden in de middeleeuwse Cantigas de Santa Maria (de verwijzing naar een appelboom niet gevonden).

Legende 5) Dertig mannen uit Lotharingen hadden een gelofte afgelegd om samen de pelgrimstocht te volbrengen. Als één van hen ziek wordt, laten de anderen hem echter na vijftien dagen wachten toch achter. Slechts één van de mannen blijft waken bij de zieke, die uiteindelijk toch sterft. Dan verschijnt Jacobus aan de overgebleven pelgrim en hij neemt hen beiden mee achter op zijn paard. Nog voor zonsopgang zet Sint Jacobus de pelgrim af op de Monte de Gozo (Vreugdeberg) vlak voor Santiago, waar de andere pelgrims al vijftien dagen over aan het lopen zijn. De gestorven pelgrim wordt begraven in Santiago.

De zon is onbarmhartig fel en warm, maar gaandeweg neem je die zon in je op – wordt deze zon in jezelf je vreugde. De muziek loopt uit op een ode aan het zonlicht als een beeld van de hemel:

Here is a miracle. That we are here is a miracle. Here daylight gives an image of the heaven promised by His love.

Dat loopt over in het bijbelse loflied van psalm 84: hoe heerlijk, God, is het om bij U te wonen.

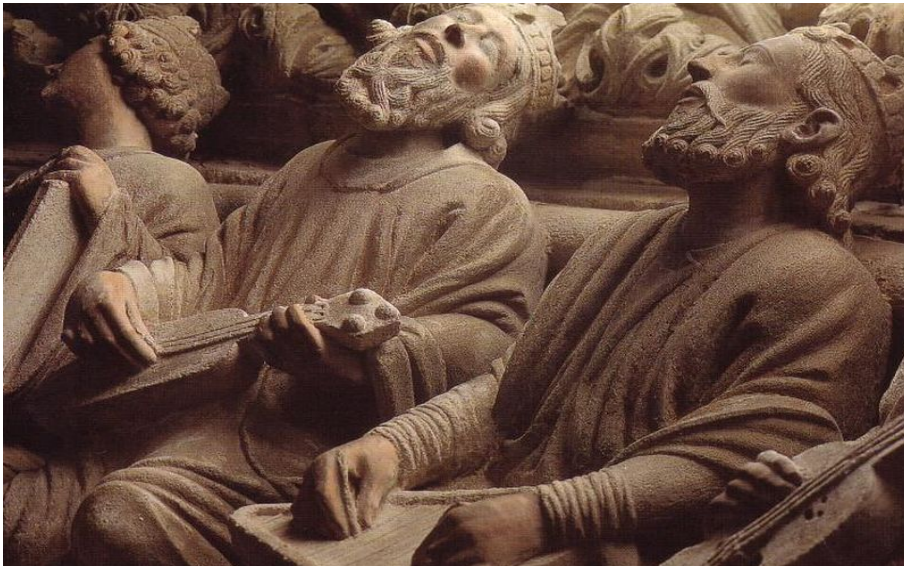
IV Santiago

Dan in deel IV komt eindelijk het einddoel Santiago in zicht. Vanaf de heuvels van de Monte de Gozo zie je het al liggen.

(afbeelding: monument op Monte de Gozo, met zicht op de kathedraal van Santiago)

Voor de aankomst in Santiago heeft Talbot een mix gemaakt van de hymne *Dum pater familias* voor Jacobus (al eerder genoemd in deel I) en een fragment uit de middeleeuwse *Carmina Burana*. Talbot maakt er een vreugdedans van met muziek die geïnspireerd is op de middeleeuwse pelgrimliederen en Oost-Europese volksmuziek.

(afbeelding: sculpturen in de porta gloriosa, kathedraal van Santiago de Compostela)

Aan het einde van de tocht blijkt de pelgrim getransformeerd:

*We have walked out of the lives we had
And will return to nothing, if we live,
Changed by the journey, face and soul alike.
We have walked out of our lives*

*To come to where the walls of heaven a
Are thin as a curtain, transparent as glass...*

De *walls of heaven*, waar de pelgrim in deel II nog tegenaan liep en niet doorheen kon komen, blijken nu, in Santiago 'dun als een gordijn' te zijn: 'transparant als glas'. De meeste pelgrims vandaag lopen na de aankomst in Santiago nog een stukje door naar Finisterre aan de kust, gooien daar hun kleren in zee. Ze vragen aan Sint Jacobus om al hun zonden te vergeven en een nieuw leven te beginnen. En het eindigt met een herneming van het refrein waarmee de muziek ook begon: Saint James, Great Saint James, help us now and ever more.

Als we zover zijn, is de muzikale reis rond. De tocht naar Santiago heeft de pelgrim voorgoed veranderd. Als een ander mens keert hij terug naar huis. Het besef komt dat er inderdaad een wonder is gebeurd. De weg naar Santiago is een *Path of Miracles*. Dat wens ik u en ons als luisteraars dan ook toe: veel luisterplezier gewenst.